

Darija Rupčić Kelam

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Lorenza Jägera 9, HR–31000 Osijek
drupcic@ffos.hr

Filozofija ljubavi – ljubav kao stvaralaštvo, sloboda u trajanju te izgradnja

Sažetak

Namjera je i osnovna misao vodilja ukazati na fenomen ljubavi koji je, osobito iz današnje perspektive krajnje i posvemašnje komodifikacije ljudskih odnosa, postao neopravdano marginaliziran u suvremenom znanstvenom diskursu, uključujući i filozofiju. Ključni je dio rada naglasak na stvaralačkom potencijalu i revolucionarnoj snazi, te iz toga izranjajuće slobode kao bitnog momenta, koje u sebi nosi ljubav kao trajni korektiv i mogućnost izmjene i revolucioniranja postojećih odnosa i pojedinaca samih. Osnovne su teze rada o radikalnosti ljubavi, o ljubavi koja traje i ne iscrpljuje se u jednom susretu te o ljubavi koja trajno trijumfira pred izazovima koje joj postavljaju prostor, vrijeme i svijet u kojem je 'uhvaćena u škripcu', opkoljena i ugrožena suvremenim stanjem. Tragom rečenoga, osnovni je doprinos rada u smjeru obrane ljubavi te ponovnog pokretanja filozofske rasprave o njezinoj biti. Izložiti ljubav riziku i avanturi te suprotstaviti se sigurnosti i komforu prevladavajuće kulture komodifikacije svega postaje i obrana ljubavi kao beskompromisni filozofski zadatak par excellence.

Ključne riječi

ljubav, sloboda, stvaralaštvo, filozofija ljubavi, komodifikacija, Alain Badiou

Uvodna bilješka

Postoji uvjerenje i uvijek prisutna romantična koncepcija ljubavi, prema kojoj ljubav izgara, troši se i iscrpljuje u susretu, u jednom magičnom trenutkom stapanja dvaju bića, izvan prostora i vremena i danog svijeta. Posljedično, nakon toga susreta nemoguć je povratak svijetu koji ostaje izvan tog odnosa. Tu bismo radikalnu koncepciju ljubavi trebali odbaciti. Možda je možemo smatrati umjetničkim mitom koji ima svoju izvanrednu ljepotu, ali ona ima i egzistencijalnu manu. Ona se ne može smatrati filozofijom ljubavi jer je ljubav fenomen koji se događa u svijetu. Taj fenomen nije ni predvidljiv ni proračunat, ništa nas ne može pripremiti na taj susret, a trenutak u kojemu se susret događa nezamjenjiv je događaj za dva bića. No, susret nije sve u čemu se iscrpljuje ljubav. Ona je izgradnja, ona je trajanje u kojem se ljubav ostvaruje. Početak je samo jedna etapa ljubavi jer ljubav je, prije svega, avantura trajanja, ona koja trajno trijumfira pred izazovima koje joj postavljaju prostor, vrijeme i svijet. Stoga će u radu biti govora o filozofiji ljubavi, o samom fenomenu ljubavi te o njezinoj stvaralačkoj moći i potencijalu. Pokušat ćemo dati jedan prikaz fenomena ljubavi s filozofskog aspekta.

Zanimljiva je činjenica kako je, osim sporadičnih bavljenja tim fenomenom (primjerice Platon u djelu *Sympósion*, Kierkegaard u djelu *Kjerlighedens Gjerninger*, Schopenhauer u djelu *Metaphysik der Geschlechtsliebe*), fenomenu ljubavi posvećeno izuzetno malo pažnje tijekom povijesti filozofije. Mnogo je razloga zašto se o ljubavi nije progovaralo na jedan sustavniji način. Za našu je interpretaciju zanimljiva činjenica da sveprisutno dominantan liberalni me-

ta-narativ naglašava kako su vrijednosti reciprociteta, razmjene, priznanja, poštovanja, jednakosti, ravnopravnosti te pravde temeljnije i prikladnije za ljudski socijalni život i javni diskurs, nego li fenomeni kao što su, primjerice, ljubav, skrb, povjerenje i solidarnost.¹ Rawls i Honneth, na primjer, ističu da je ljubav, iako najvažnija forma unutar privatne sfere života, samo forma priznavanja unutar primarnih intimnih osobnih odnosa, dok Habermas ističe da su solidarnost i priznanje ista strana jedne medalje, lice i naličje.² U vremenu rasta nikad veće komercijalizacije i komodifikacije ljudskih odnosa, ljubav je ‘uhvaćena u škripac’, opkoljena i ugrožena. Stati u njenu obranu te možda ponovno pokrenuti filozofsku raspravu o njezinoj biti postaje pitanje od presudne važnosti. Potrebno je ponovno ‘izmisliti’ ljubav, kako je isticao Badiou, izložiti je riziku i avanturi te suprotstaviti sigurnosti i komforu. Njena obrana tako postaje beskompromisni filozofski zadatak *par excellence*.

Važno je istaknuti da u filozofijskoj tradiciji ljubav nije jednosmisleno određena pa stoga ni terminologijski jednoznačno, fiksno uspostavljena. U povijesti se može razlučiti nekoliko različitih shvaćanja pojma i fenomena ljubavi te odnosa ljubavi i spoznaje. To su indijsko-grčki, kršćanski i suvremeni načini shvaćanja, kako ističe Galović.³ Kako takvo pristupanje fenomenu ljubavi uvelike nadilazi mogućnosti ovoga rada, mi ćemo, tragom rečenoga, nastojati argumentirati nekoliko važnih teza: o radikalnosti ljubavi, o ljubavi koja traje i ne iscrpljuje se u jednom susretu te o ljubavi koja trajno trijumfira pred izazovima koje joj postavljaju prostor, vrijeme i svijet u kojem se ona našla u škripcu. Iako je susret sudbonosan trenutak za dva bića, neponovljiv događaj koji dovodi u pitanje i uzdrma same temelje mogućnosti i pretpostavke postojanja dvaju bića koja su se susrela,⁴ ljubav se ne iscrpljuje u tom susretu, već ide dalje od njega, nadilazi ga i, odolijevajući vremenu, ona traje. Ponovno ćemo nastojati i pokušati, zajedno s Badiouom, izmisliti ljubav i ustanoviti njezin revolucionarni, oslobodilački i stvaralački potencijal.

U prilog glavnoj tezi, postavlja se pitanje možemo li analogno Descartesovu *ego cogito*, Leibnizovoj *apercepciji* te Kantovu *Ja mislim* (kao transcendentnoj *apercepciji*), reći ‘Ja volim’, ‘Ja ljubim’ – kao izraz najveće slobode i stvaralaštva? To ‘Ja ljubim’ treba se shvatiti kao sintetičko-praktička djelatnost, upravo stvaralački čin ljubavi kojim nastaje nešto novo, treće, odnos dvojega, kojim se mijenja, revolucionira ne samo ono Ja koje ljubi nego i ono Ti koje je ljubljeno, te time mijenja postojeće između i oko njih. Tako Ja i Ti u odnosu ljubavi nisu više samo organ teorijske spoznaje onoga drugoga nego zahvaćanje u samu srž drugoga bića. To biva odlukom, iskorakom i avanturom kao djelatnom kretnjom u nepoznato i stvaranje novoga preuzimanjem odgovornosti za to što činim i stvaram, u konačnici, odgovornosti za drugoga s kojim krećem u avanturu ljubavi.

Dvije krajnosti u filozofijskom pristupu fenomenu ljubavi

Tradicija zapadnog europskog mišljenja svjedoči kako su filozofi u većoj mjeri bili i ostali neskloni refleksiji o ljubavi. Mnogima je poznata činjenica kako filozofi i ljubav nisu baš sretan par. U svojem djelu *Filozofi i ljubav. Ljubav od Sokrata do Simone de Beauvoir*, autorice Aude Lancelin i Marie Lemonnier napominju kako je tema ljubavi u zapadnoj filozofiji i portretiranje njezina smisla i značenja gotovo zanemarena i potpuno iščezla, te ističu kako su se zapravo vrlo rijetko filozofi bavili temom ljubavi na sustavniji način. Nastojeći kombinirati preispitivanje pojedinih doktrina i istraživati o životima filozo-

fa i njihovim ljubavima, autori su nastojali pokazati da, kad je riječ o ljubavi, filozofija uglavnom oscilira između dviju krajnosti. Jedna je krajnost tzv. anti-ljubavna filozofija Arthura Schopenhauera koji ženama ne može oprostiti što posjeduju takvu ljubavnu strast kakva dovodi do održavanja ljudske vrste koja toga nije vrijedna.⁵

»Konačna svrha svih ljubavnih zgoda [...] doista je važnija od svih drugih svrha u ljudskome životu i stoga je vrijedna duboke ozbiljnosti kojom je svatko slijedi. Naime, time se odlučuje ništa manje nego *sastav sljedeće generacije*. Tom tako frivolnom ljubavnom igrom bit će po svom postojanju i svojim svojstvima određene *dramatis personae* koje će nastupiti kad mi odstupimo.«⁶

Druga su krajnost filozofi kao apologeti ljubavi koja je za njih bliska vjerskom zanosu. Oni smatraju da je ljubav jedan od najviših stupnjeva subjektivnog iskustva. Primjerice, Kierkegaard u *Kjerlighedens Gjerninger (Djela ljubavi)* naglašava uzvišenost ljubavi prema bližnjemu. Takvu ljubav, svjesni svojega duga za Božju ljubav i zahvalnost, mi svesrdno darujemo i dužni smo ljubiti. Za Kierkegarda, ljubav je ukorijenjena u relaciji čovjeka s Bogom koji je temelj, izvor i svrha sve naše ljubavi.⁷ Možemo reći kako Kierkegaard smatra da onome koji jednom uđe u carstvo ljubavi, svijet, ma koliko mu se učinio nesavršen, postaje bogatiji i ljepši te se sastoji od bezbrojnih mogućnosti voljenja. U procjepu i jazu između mojih interesa i interesa bližnjega, ništa ne može premostiti jaz, ni sva naša nastojanja, ni osjećaji ljepote djelovanja, ni instinkt dobročinstva, čak ni ozbiljan nalog i glas razuma i nalog dužnosti, jedino i samo Bog, kao temelj svega našeg nastojanja u konačnici i ljubavi, može premostiti jaz i ponor među ljudima.⁸ Upravo je ljubav prema Bogu ta koja omogućuje i ljubav prema bližnjemu, prema čovjeku. Voleći Boga, mi povratno volimo i stavljamo svojega bližnjega ispred sebe, a protivno svakom hirovitom ljudskom osjećaju Bog uzdiže tu relaciju iznad svake pristranosti i partikularnosti na univerzalnu razinu te čini mogućim ljubav prema bližnjemu kao prema samome sebi. Ako i samo ako ljubimo Boga, mi možemo voljeti naše bližnje kao samoga sebe, time i svakog pojedinog čovjeka.⁹

1

Usp. Mervyn Hartwig, »All You Need is Love«, *Journal of Critical Realism* 14 (2015) 2, str. 205–224, ovdje 206.

2

Usp. John Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge 1971.; Axel Honneth, *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*, MIT Press, Cambridge 1995.; Jürgen Habermas, *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*, prev. Pablo DeGreiff, Ciaran Cronin, Polity, Cambridge 1999.

3

Milan Galović, *Bitak i ljubav. Max Scheler od fenomenologije do filozofjske antropologije*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1989., str. 71.

4

Usp. Srećko Horvat, *Radikalnost ljubavi*, Fraktura, Zagreb 2016., str. 15.

5

Usp. Aude Lancelin, Marie Lemonnier, *Filozofi i ljubav. Ljubav od Sokrata do Simone de Beauvoir*, prev. Divina Marion, TIM Press, Zagreb 2016., str. 7–14.

6

Arthur Schopenhauer, *Svijet kao volja i predodžba*, pg. 44, prema: Ozren Žunec, *Hrestomatija filozofije*, sv. 7, *Suvremena filozofija 1*. Schopenhauer, Kierkegaard, Marx, Nietzsche, Školska knjiga, Zagreb 1996., str. 111.

7

Usp. Douglas V. Steere, »Introduction«, u: Søren Kierkegaard, *Works of Love*, Princeton University Press, New Jersey 1949., str. vii–xi, ovdje str. x.

8

Usp. *ibid.*, str. xi.

9

Usp. D. V. Steere, »Introduction«, str. xi; S. Kierkegaard, *Works of Love*, str. 8–9, 38, 41.

Međutim, po Kierkegaardovu mišljenju, nije samo Bog taj bitan posrednik i *impetus*, začetnik svega i onaj koji jedini može premostiti jaz između partikularnih i osobnih interesa i interesa drugoga, koji čovjeka uzdiže iznad sebičnih i nasumičnih želja i impulsa, već je to i potreba i čežnja za pročišćenjem svake relacije s mojim bližnjim od svake pristranosti jer u svakom je čovjeku, neovisno od Boga i prije poznavanja Boga, prisutna jednaka bezuvjetna vrijednost koju treba bezuvjetno priznati. To uzdiže svaku relaciju među ljudima na razinu koja obuhvaća u sebi svakog pojedinca.¹⁰

Analogno trima stadijima ili načinima života, estetskom, etičkom i religioznom, Kierkegaard smatra da ljubav prolazi tri stupnja ili faze. Prva je faza estetska, u kojoj je ljubav iskustvo ispraznog zavoda i ponavljanja. Druga je faza etička, u kojoj je ljubav istinska i iskušava vlastitu ozbiljnost, te se radi o obećanju koje teži apsolutu. Treća je faza ljubavi religijske, vrhunska, u kojoj zalag obećanja biva potvrđen brakom koji je zamišljen kao nešto što istinsku ljubav usmjeruje prema njezinom esencijalnom odredištu, Bogu. Kierkegaard pravi razliku između trenutne zaljubljenosti, zemaljske ljubavi, prijateljstva, te kršćanske ili duhovne ljubavi prema bližnjemu ili Drugome, koja je vječna jer joj je izvor u Bogu.¹¹ Za Kierkegarda je ta posljednja preobrazba ljubavi, možemo ustvrditi, kada jedno Ja uranja u silu koja ga je uspostavila, kada se zahvaljujući iskustvu ljubavi ukorijeni u svoje božansko podrijetlo. Ljubav je tada sredstvo doseganja nadljudskoga, božanskog. U tom trenutku ljubav prema bližnjemu doseže samoporičuću, samopregorijevajuću ljubav koja isključuje sve partikularnosti, pristranosti, sebičnosti i uranja u svoje ishodište.¹²

Lapidarno ističući, tek površno smo zagreblili dva temelja različitih pristupa fenomenu ljubavi u filozofskoj tradiciji. Slijedi eksplicacija pokušaja pomirenja tih nekoliko sporadičnih bavljenja fenomenom ljubavi.

Po mišljenju Lancelin i Lemonnier, nitko zapravo ne pokušava međusobno suočiti različite filozofske koncepte i poglede na ljubav, tako da u vezi s tim fenomenom više dubine ima u popularnim pjesmama nego li među suvremenim misliteljima.¹³ Pristupajući toj temi, nimalo ne iznenađuje kada otkrijemo da je posrijedi nepoznanica koja je gotovo posve prepuštena romanopiscima koji se bave seksualnim nihilizmom, sociolozima koji govore o izgubljenosti i ljubavnoj zbunjenosti ili tričavoj religioznosti i religijskom poimanju ljubavi. Začuđenost nad ovim naglasio je još 1818. Arthur Schopenhauer, u svojem djelu *Svijet kao volja i predodžba*:

»Prije bi se trebalo iznenaditi što temu koja u ljudskom životu igra tako značajnu ulogu filozofi takoreći nikada do sada nisu razmatrali te se pred nama pojavljuje kao tema kojom se još nitko nije bavio.«¹⁴

Ono što se još jače osjeti i dojam koji se stvara čitajući djelo *Filozofi i ljubav* činjenica je da ni sami filozofi nisu imali sreće u ljubavi, a ne možemo sa sigurnošću ustvrditi jesu li uopće poznavali i dokučili njezin smisao. Fenomenu ljubavi pristupali su razborito, sa željom da čovjeka oslobode bilo kakva mentalnog otuđenja i strasti koje su nestalne, neuhvatljive, nepoznatljive, te je razumljivo što su oprezno pristupali i promatrali tu čudnu strast koja čovjeka može i usmrtniti. Tim više jer ljubav odolijeva svakoj racionalizaciji i to je pokazatelj nepovjerenja što ga je ljubav ulijevala filozofiji. Tako je ljubav protjerana u carstvo opskurnog, patetičnog, u carstvo psihološke smušenosti koju sunce razuma loše osvjetljuje.¹⁵

Ljubav u doba hladnih intimnosti – ljubav bez rizika

Svaki pokušaj da o ljubavi govorimo ili nešto napišemo neizbježno je povezan sa strepnjom i zebnjom i istinskom teškoćom kako su naše riječi nedostatne i nemaju mogućnost izricanja i zahvaćanja u ono što ljubav jest i koji je njezin smisao. No Horvat ističe kako bismo se, čak i ako naš pokušaj jest skok u nepoznato, trebali odvažiti i govoriti o ljubavi, uza sve rizike koje ona nosi sa sobom. Analizirajući i promatrajući oglase po Parizu za internet stranicu *Meetic* koja nudi tzv. ljubavni *coaching*, Badiou je uočio stanoviti broj deviza reklamne kampanje koje sve odreda pozivaju na ljubav bez rizika, bez opasnosti, bez iskušenja, bez patnje i žrtve. Sve su odreda odražavale sigurnosnu koncepciju ljubavi, proračunate ljubavi kao osiguranja od svih rizika.¹⁶ Za Badioua je, dakle, ljubav dar postojanja, koji životu daje intenzitet, boju, bogatstvo i smisao, a takva ne može biti ukoliko je iz nje izgnan i odsutan svaki rizik.¹⁷ U svijetu u kojem se veze stvaraju i rastvaraju, u kojem dominira kultura hiperpovezanosti i masovnog nadzora kroz brojne društvene mreže, u svijetu hiperkonzumerizma gdje je sve roba na prodaju, gdje sve ima svoju cijenu, a ništa nema svoju vrijednost, gdje je sve dopušteno i sve prolazi (*anything goes*), gdje se *revolucionarni cilj mijenjanja svakodnevice izvitoperio u postmodernistički kult raznolikosti životnih stilova*, u svijetu Baumanove ambivalentne, fluidne moralnosti, fluidne i nestalne ljubavi, gdje vlada deviza *ne talasaj*, takva nas ideologija životnog stila dovodi do posvemašnje hedonističke estetizacije svakodnevice bez ikakvog subverzivnog potencijala, bez potencijala ljubavi kao stvaralačke sile koja mijenja pojedince i svijet koji oni nastanjuju. U doba »hladnih intimnosti« (termin je skovala Eva Illouz da bi opisala novu emocionalnu kulturu kasnog kapitalizma i u doba rascjepkanih fragmenata diskursa s Drugim), susret je često preprogramiran.¹⁸ U doba *fuck buddiesa*, ljudi često postaju samo *fuck bodies*, kako ističe Horvat, a mi dodajemo da ljudi počinju koristiti jedni druge na način praznih i površnih spolnih odnosa, postajući samo prazna spojena tijela bez dubljeg sjedinjenja i značenja.¹⁹

Alain Badiou jedan je od rijetkih velikih suvremenih filozofa koji ozbiljno promišlja fenomen ljubavi. U ljubavi bez rizika i slučaja, u pokušaju da se on izbjegne pod svaku cijenu, Badiou vidi nemogućnost susreta, a time i prvu

10
Usp. S. Kierkegaard, *Works of Love*, str. 50.

11
Usp. *ibid.*, str. 42–43, 47.

12
Usp. *ibid.*, str. 25–30, 43, 46.

13
A. Lancelin, M. Lemonnier, *Filozofi i ljubav*, str. 7.

14
A. Schopenhauer, *Svijet kao volja i predodžba*, pg. 44, prema: O. Žunec, *Suvremene filozofija 1*. Schopenhauer, Kierkegaard, Marx, Nietzsche, str. 109.

15
A. Lancelin, M. Lemonnier, *Filozofi i ljubav*, str. 9.

16
Usp. Alain Badiou, *Pohvala ljubavi*, intervjuirao Nicolas Truong, prev. Martina Kramer, Meandarmedia, Zagreb 2011., str. 11–12.

17
Ibid., str. 12.

18
Usp. Eva Illouz, *Hladna intimnost. Kako smo stvorili emocionalni kapitalizam*, prev. Merima Nikočević Ibrahimpašić, Planetopija, Zagreb 2016., str. 59, 126.

19
Usp. S. Horvat, *Radikalnost ljubavi*, str. 25.

prijetnju ljubavi, koju on naziva sigurnosnom prijetnjom. Druga je prijetnja ljubavi prijetnja koja ljubavi ne pridaje nikakav značaj i smatra se tek jednom varijantom hedonizma bez obaveza. Time se želi, pod svaku cijenu, »izbjeci svako neposredno iskušenje, svako autentično i duboko iskustvo drugosti od kojega je ljubav satkana.«²⁰ Stoga, Badiou ljubav definira kao »izgradnju istine«, putem nje čovjek spoznaje i Drugoga.²¹

Interpretirajući Schelerovo viđenje ljubavi, Galović ističe kako u ljubavi nikada nije riječ o opredmećivanju, ona nije i ne može biti relacija subjekt – objekt. Njezina je bitna osobina da ona, u svojoj krajnjoj intenciji, u odnosu na ono ljubljeno, iziskuje određeno stapanje, srastanje, sjedinjenje, prožimanje. Ona je jedina moć koja lomi granice egoiteta, konačnosti, partikularnosti. Tajna je ljubavi u tome da ona povezuje dvoje koji bi mogli biti za sebe, ali ipak to više u ljubavi nisu i ne mogu jedno bez drugoga. Tako da čovjek u aktu ljubavi biva osoba tek po tom aktu, na način ljubavi. Čudo ljubavi, stoga, ne poništava ono ljubeće, ne ukida ga, već ga aktualizira i potvrđuje, a time ozbiljuje i čuva njegovu bit i bitak te na taj način otvara mogućnost za njegovo ostvarivanje, razvijanje, puno očitovanje – u konačnici oslobađa i njegove potencijale.²² Svaki pokušaj opredmećivanja dokida ljubav i ljubavni odnos. U tome je smislu ljubav sloboda u najizvornijem i najčišćem obliku.

Solovjev će slično tvrditi u svojem djelu *Smisao ljubavi*, kako je ljubav ona istina koja kao živa sila ovladava čitavim unutarnjim čovjekovim bićem i koja ga istinski čuva od lažne samouvjerenosti, lažnog samopotvrđivanja i egoizma. Takva, stvarno je opravdanje i spasenje individualnosti.²³ Za Solovjeva, ljubav predstavlja stvarno nadilaženje egoizma i istinsko opravdanje i spasenje individualnosti ili njezino najveće ostvarenje. Slično Scheleru, Solovjev također kaže kako ljubav ima primat nad, iznad je i prije razumskog spoznavanja ili razumske svijesti, ali bez nje ona ne bi mogla djelovati kao unutrašnja spasonosna snaga koja uzdiže i ne poništava individualnost, već je ovjekovječuje.²⁴ Samo zahvaljujući spoznaji istine u ljubavi i po ljubavi koju pronalazi u susretu s drugim, koja je ujedno i razumsko spoznavanje, čovjek spoznaje samoga sebe i drugoga te tako zadobiva i ovjekovječuje svoje individualno biće. U tome je smislu ljubav izgradnja istine u dvoje, što je neizvjestan i rizičan pothvat.

»Spoznajući u ljubavi istinu drugoga, ali ne apstraktno nego stvarno, i prebacujući središte svojega života izvan granica svojih iskustvenih sposobnosti, mi samim time izražavamo i ostvarujemo svoju vlastitu istinu, svoje bezuvjetno značenje, koje se upravo i sastoji u sposobnosti da prijedemo granicu svojeg faktičkog fenomenološkog bitka, u sposobnosti da živimo ne samo u sebi nego i u drugome.«²⁵

Ljubav je za Solovjeva, stoga, stvarna realizacija istinske čovjekove individualnosti i otkrivanje istine o sebi i drugome. Čovjek, budući da je samo ovaj, a ne onaj, ne neki drugi, može postati sve samo ako briše u svojoj spoznaji i u svojim aktima onu unutrašnju granicu koja ga odvaja od drugoga. Ovaj može postati sve samo u drugome i po drugome, zajedno s drugima u ljubavi. Zato čovjek jest na način ljubavi i samo u njoj on može ostvariti svoj puni potencijal i apsolutni značaj i tako postati nerazdvojjiv i nezamjenjiv dio cjeline apsolutnog života.

Što je potrebno učiniti da individuum dođe do te istine? Potrebno je otići korak dalje, preuzeti rizik na sebe i upustiti se u avanturu trajanja, ističe Badiou. Po Badiouovu mišljenju, sigurnosna je ljubav odsutnost svakog rizika i odsutnost patnje u kojoj se sav rizik i sva patnja prebacuju na onoga na suprotnoj strani. Ljubav je u ovakvom svijetu, ističe Badiou, uhvaćena u škripac

i opkoljena, a time i ugrožena, te zajedno s pjesnikom Rimbaudom zagovara da ljubav treba ponovno izmisliti.²⁶ No, u današnjem svijetu prevladava uvjerenje kako svatko slijedi svoj vlastiti, sebični, egoistični interes. Utoliko još i više ljubav treba biti protu-iskušenje, ističe Badiou. Da bi se na pravi način uništio ili otklonio egoizam i sebični interesi, potrebno im je suprotstaviti istu takvu konkretnu sveobuhvatnu ljubav koja bi prožimala cjelokupno naše biće, ističe Solovjev.²⁷ Badiou ističe kako nas ljubav (u)vodi u predijele temeljnog iskustva različitosti i postavlja se pitanje što znači iskusiti svijet upravo iz te perspektive drugosti i različitosti. Ljubav, dok je esencijalno i utoliko ukoliko je osobno iskustvo moguće univerzalnosti, ima univerzalni domet.²⁸ Drugim riječima, ljubav je suprotnost partikularnosti i egoitetu, ona je totalna i sveobuhvatna sila.

Ukoliko nije unaprijed proračunata, ljubav je uistinu uzdanje i vjera u slučaj, slučajan susret. Horvat se pita, ne bi li pravi Susret trebao uključivati u sebi rizik, križarski pohod i silazak u pakao neizvjesnosti i rizika?²⁹ Današnji način upoznavanja putem novih geosocijalnih mrežnih aplikacija koje spajaju ljude ne nudi to, naprotiv, ispire iz ljubavnog susreta svaki trag i mogućnost rizika, slučaja i neizvjesnosti koja ga prati. Aplikacije nude brzu izmjenu informacija kako bi ubrzale otkrivanje osoba koje si profilno odgovaraju. Ali, nije li smisao zaljublivanja i susreta iz kojega se rađa ljubav, upravo u čekanju, iščekivanju, neizvjesnosti, tajanstvenosti i strepnji? Živimo u svijetu u kojemu je sve transparentno, a ipak ništa nije vidljivo i jasno. U svijetu u kojem nema tajni, u kojemu ništa više nije skriveno da bi se postepeno razotkrivalo.

Kako očuvati ljubav, pita se Badiou. Ono što trebamo ne može se postići očuvanjem postojećega jer svijet u kojem živimo novi je i nepoznat, pa tako i ljubav treba izmisliti da bi se oslobodila okova i škripca u koji je smještena. Ono što zagovara Badiou ponovno je izmišljanje i pronalaženje rizika i avanture protiv sigurnosti i komfora u koju smo zapali.³⁰ Još se jedna konstatacija danas nužno nameće, a to je kao da trijumfira trivijalno i cinično lice ljubavi. U *Dijalektici prosvjetiteljstva* iz 1969., Theodor Adorno ističe kako se ljubav »svodi na ništavilo« te da više nema zanosu kada flertujemo s nekim, niti dečko više ne otvara put u nebo.³¹ Što je dovelo do toga da je ljubav potisnuta u stranu, opkoljena i nalazi se u škripcu, pita se Badiou, zajedno s Adornom.

20

A. Badiou, *Pohvala ljubavi*, str. 13.

21

Ibid., str. 26.

22

Usp. M. Galović, *Bitak i ljubav*, str. 70.

23

Usp. Vladimir Sergejevič Solovjev, *Smisao ljubavi*, prev. Damir Horga, Verbum, Split 2011., str. 24.

24

Usp. ibid.

25

Ibid., str. 28.

26

Arthur Rimbaud, »Sezona u paklu«, prema: A. Badiou, *Pohvala ljubavi*, str. 29.

27

Usp. V. S. Solovjev, *Smisao ljubavi*, str. 28.

28

Usp. A. Badiou, *Pohvala ljubavi*, str. 22.

29

Usp. S. Horvat, *Radikalnost ljubavi*, str. 30.

30

Usp. A. Badiou, *Pohvala ljubavi*, str. 15.

31

Max Horkheimer, Theodor Wiesengrund Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva. Filozofijski fragmenti*, prev. Nadežda Čačinović-Puhovski, Veselin Masleša, Sarajevo 1989., str. 114.

Adorno konstatira da se uz znanstveni redukcionizam, u moderni nametnulo i razdvajanje tjelesne od duhovne ljubavi, a duh i tijelo zbiljski su razdvojeni. Ljudi zadobivaju racionalni, kalkulantski hladan odnos spram vlastitog spola. Ljubav sama neznanstveni je pojam.³²

Dakle, smatramo kako je nužan povratak onome što je i sam Scheler isticao, a to je ponovno uspostavljanje poretka vrijednosti i naša intencija pristajanja uz njih jer smatramo kako je rastakanje vrijednosti u pojedincu doprinijelo i rastakanju vrijednosti unutar društva u kojemu je posljedično došlo i do razdvajanja duha i tijela. Disocijacija je ljubavi djelo napretka.

»Takvom disocijacijom, koja mehanizira užitak, a čežnju iskrivljuje u obmanu, načeta je sama jezgra ljubavi.«³³

Adorno će dalje ustvrditi kako nije samo »romantična spolna ljubav znanošću i industrijom proglašena za metafiziku nego i svaka ljubav uopće jer nijedna ne može opstati pred umom«.³⁴ Upravo je krajnja racionalizacija ljubavi, otuđujuća realnost i priroda usputnog seksa ta koja je zavladała prošlim i ovim stoljećem, koja u konačnici možda izražava čežnju i potrebu za bliskim i toplim emocionalnim kontaktom te, doduše u seksualnom obliku, onim što je zajedničko onima koji tragaju za onim što bismo mogli nazvati istinskom radikalnošću ljubavi.³⁵

Radikalnost i trajnost ljubavi

Filozofija je ljubavi i njezina obrana teritorij u koji valja zaći, upustiti se radi obrane ljubavi. Posrijedi je mogući otpor posvemašnjoj racionalizaciji ljubavi i nihilizmu koji, bacajući ljagu na seksualni čin, obezvrjeđujući ga i svodeći ga na puko posredovanje i posjedovanje tijela, u kojemu je užitak otuđujući i u kojem seksualnost razdvaja dvoje ljudi, svodeći spolnost na upitnu, iskrivljenu slobodoumnost, daje nadu da će na mjesto nedostatka seksualnog odnosa, na mjesto tog ne-odnosa, stupiti upravo ljubav. Posrijedi je i politički otpor i ulog. Jer je istina ta da se logika svojstvena ljubavi suprotstavlja očitoj racionalnosti i logici tržišta u kojoj je svatko sveden na robu, na objekt, na nediferenciranu česticu pokretanu isključivo zakonom egoistične proračunatosti i vlastitoga interesa.³⁶ Opskurna, subverzivna, drugačija, ljubav zahtijeva i podrazumijeva drukčiji odnos prema svijetu.

Koja je to logika svojstvena ljubavi? To je logika srca, o kojoj govori i Scheler. To je *ordo amoris*, poredak ljubavi kao poredak vrijednosti uz koje prijanja onaj koji ljubi. To je onaj ethos bića kao njegov sustav procjene i pretpostavljanja vrijednosti. Podvukao je značenje vrijednosti emocionalnog života za spoznaju i kulturno stvaralaštvo. Po njemu i emocionalnim aktima može se pripisati spoznajna funkcija. Tako se u aktu ljubavi može spoznati vrednote uz koje osoba prijanja i koje postaju ciljevi i norme kulturnog stvaralaštva. Iz emocionalno-vrijednosnog sloja izlaze stvaralački potencijali koji postaju središte novih oblika života i ostvarenja osobe u slobodi.³⁷

Filozofijska je nakana Maxa Schelera u njegovu *Ordo Amoris* bila rehabilitirati ljubav i vratiti je te za nju nanovo osloboditi mjesto u bitku čovjeka ne kao sekundarnom, neizvedenom, naknadnom aktu, već kao primordijalnom, primarnom aktu. Za njega je ljubav duhovni intencionalni akt, a njegov je pokušaj da se čovjeka otkrije kao biće ljubavi, kao *ens amans*, kao biće kojemu je ljubav primarni akt i fundamentalan odnos spram vrijednosnog bitka (*Wertsein*).³⁸ Taj akt ljubavi za Schelera je fundament svih ostalih duhovnih

akata teorijskog i praktičkog života i posljednji temelj jedinstva teorije i prakse. Tako spoznati stvar, po Schelerovu mišljenju, znači spoznati logiku ljudskoga srca, znači prodrijeti do najdublje jezgre individue, tj. spoznati njegov *ordo amoris*, *poredak ljubavi*, koji je *ethos* čitavog bića, a predstavlja poredak vrijednosti, njegov sustav procjene i pretpostavljanja tih vrijednosti, kojih je čovjek nositelj. To zapravo znači ljubiti ga što, po Schelerovu mišljenju, dolazi ispred spoznaje i volje. Zato je čovjek biće koje ljubi (*ens amans*), prije nego što je biće spoznaje (*ens cogitans*) ili biće volje (*ens volens*).³⁹

Stoga, Scheler obrće odnos spoznaje i ljubavi te ljubavi daje primat u odnosu na spoznavanje, na taj način rekonstruirajući i vrijednosni sustav jer, po njemu, ljubiti nekoga znači biti usmjeren na vrijednosnu jezgru koju netko nosi u sebi. Tako je akt ljubavi duhovni, intencionalni, apriorni akt u kojem mi čutimo određenu vrijednosnu kvalitetu onoga ljubljenoga tko je nositelj tih vrijednosti i na taj način čovjek kao osoba postaje, ozbiljuje se, realizira i u slobodi ostvaruje svoj potencijal. Fenomen i akt ljubavi temelj je svih ostalih ljudskih čini i svega čovjekova života, a time u sebi sadrži stvaralački i oslobodilački potencijal kojim se osoba konstituira i ozbiljuje u svijetu.

U tome nam je smislu dragocjena i Horvatova *Radikalnost ljubavi* koja polazi od teze da ljubav i revolucija, odnosno politička promjena i mogućnost iste, uvijek idu zajedno. Ljubav mora biti revolucionarna ako želi biti ljubav, a revolucija bez ljubavi završava u diktaturi. Horvat pojašnjava:

»Ako imam ljubav, a ne marim za tzv. ‘vanjski svijet’, socijalnu pravdu, kako žive drugi ljudi, onda to nije prava ljubav. Ako sam pak angažiran u mijenjanju svijeta, a nemam ljubav, onda ni ta promjena svijeta nije dovoljno radikalna.«⁴⁰

Istinski je revolucionaran trenutak nalik na ljubav. Revolucija je u svijetu, kao stvaranje novoga, poput ljubavi jedna pukotina, prodor nečega novog i subverzivno drugačijeg. Ljubav je zaokret i uzdrmanje temelja prijašnjeg života.

Biti vjeran ideji revolucije ili ljubavi znači, prije svega, izgraditi novi svijet, a kroz izgradnju se novog svijeta otvara i mogućnost za izgradnju nas samih. I obratno: tek ako sebe izgradimo kao drugačiji i bolje ljude, možemo graditi drugačiji i bolji svijet, kako u revoluciji, tako i u ljubavi. Ljubav tako podrazumijeva drukčiji odnos prema svijetu, radikalniji. Horvat ističe kako se i revolucija i ljubav, žele li biti dostojne svog imena, moraju temeljiti na otva-

32
Usp. *ibid.*, str. 114–115.

33
Ibid., str. 116.

34
Ibid., str. 122.

35
Usp. S. Horvat, *Radikalnost ljubavi*, str. 27.

36
Usp. A. Lancelin, M. Lemonnier, *Filozofi i ljubav*, str. 13.

37
Usp. Max Scheler, *Čovjekov položaj u kozmosu*, prev. Marinko Mišković, Fabula nova, Zagreb 2005., str. 171.

38
Usp. M. Galović, *Bitak i ljubav*, str. 70, 74.

39
Usp. *ibid.*, str. 74, 77; usp. Max Scheler, »Liebe und Erkenntnis«, *Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre*, u: Max Scheler, *Gesamelte Werke*, sv. 6, Francke Verlag, Bern – München 1963., str. 77–98.

40
Srećko Horvat, »Radikalnost ljubavi«, intervju (razgovarala Ivana Čalića), *Laguna* (13. 9. 2018.). Dostupno na: <https://www.laguna.rs/laguna-bukmarker-srecko-horvat-radikalnost-ljubavi-unos-10151.html> (pristupljeno 2. 2. 2019.).

ranju prostora Drugome. U trenutku kada revolucija ili ljubav krenu u smjeru zatvaranja ili onoga što Aleksandra Kolontaj, velika feministica Oktobarske revolucije, zove »privatizacijom srca«, možemo biti sigurni da ćemo završiti ili u revolucionarnom ili u ljubavnom teroru. I ljubav i revoluciju treba ponovo izmisliti.⁴¹

Ljubav nadilazi narcizam svojstven današnjoj civilizaciji. U ljubavi posredovanje drugoga vrijedi po onome što on uistinu jest. Ljubav se obraća samom biću drugoga, onome koji mi je došao u susret, pao u moj život, iskrsnuo u slučajnom susretu, naoružan svojim bićem, u mojemu životu koji time biva prekinut i ponovno uspostavljen i sastavljen.⁴²

Nešto slično reći će José Ortega y Gasset kada u svojim *Studijama o ljubavi* objašnjava kako je ljubav u sebi plodonosna te da se iz nje rađaju mnoge stvari u subjektu, odnosno da je kod čovjeka ljubav zapravo kreacija ili stvaralaštvo. Po ljubavi, u naš svijet ulazi nemir i nespokoj, mi napuštamo sigurnost i utabane staze, a sami temelji našega postojanja i mogućnost našega opstanka bivaju uzdrmani i dovedeni u pitanje. Po Ortega y Gassetovu mišljenju, ljubav znači vječno nadilaženje, aktivnost i traganje za ljubljenim. Ljubav je, nadalje, izlaženje izvan sebe i gravitacija prema onome što se ljubi. Ljubav je »kontinuirano duboko koraćanje od našega bića k bližnjemu«,⁴³ a ljubiti znači trajno prilaziti. I dalje:

»U činu ljubavi mi napuštamo spokoj i sigurno utočište u nama samima te virtualno selimo prema objektu. I to neprekidno seljenje zapravo znači ono ljubiti.«⁴⁴

Čin mišljenja i čin volje tu nemaju puno utjecaja i oni su samo kratkoročni i punktualni trenuci i čini koji traju koliko i treptaj oka, dodaje Ortega y Gasset, a nešto slično, što smo već naveli, tvrdio je i Scheler – da prije nego što je čovjek *ens cogitans* i *ens volans*, on je *ens amans*, biće koje ljubi. Ljubav je, nasuprot tomu, nešto što traje u vremenu. Ljubiti se ne može u nizu kratkih susljednih trenutačnosti, već se ono ljubljeno ljubi u kontinuitetu, trajno i vječno.⁴⁵

Ortega y Gasset uspoređuje ljubav sa žitkom tekućinom, koja trajno navire i izvire kao iz kakva izvora. Ona nije nalet, bujica, već neprekidno izviranje, otjecanje i dotjecanje, psihičko zračenje od ljubljenoga kao onome što se ljubi. To je taj fluidan i trajan aspekt ljubavi. To je neki fluid koji se nalazi između. Za Ortegu y Gassetu ljubav, kao i mržnja, ima tri obilježja. To su: centrifugalnost, kao trajna mijena, virtualno trajno dolaženje objektu ljubljenja i trajnost ili fluidnost, tj. protočnost u vremenu i njezina stalnost. To možemo shvatiti kao budućnosnu dimenziju koju sadrži ljubav kao trajnu i kontinuiranu, a ipak fluidnu i intenzitetom promjenjivu. No dok je kod mržnje sva sila usmjerena protiv objekta, kod ljubavi je, naprotiv, sve usmjereno radi njega i njegova probitka i dobrobiti. Ljubavlju se želi dohvatiti ono što ili koga se ljubi i svim silama nastojati oko toga da to postoji i bude. Tako ljubiti znači vječito oživljavati, intencionalno stvarati i čuvati onog ljubljenoga.⁴⁶

Badiou također naglašava trajnost ljubavi kao najvažnije obilježje njezina karaktera i biti. Za njega, ljubav započinje susretom s Drugim, ali je taj susret događaj koji ostaje potpuno neproziran i koji je stvaran jedino po svojim raznolikim posljedicama unutar stvarnog svijeta. Badiou je ljubav »egzistencijalni prijedlog« izgradnje svijeta s gledišta dvoga, koji otvaranju svijeta prilazi kroz prizmu različitosti, tako da svijet postaje i rađa se. Tako je ljubav uvijek mogućnost da prisustvujemo rađanju svijeta, a rođenje je djeteta, ukoliko je iz ljubavi, naglašava Badiou, utoliko jedan od primjera te mogućno-

sti.⁴⁷ U tome se ogleda i stvaralačka snaga ljubavi, ali i njezin oslobodilački potencijal jer ona oslobađa pojedince za najvlastitije mogućnosti svojega *biti*. To je trajno dotjecanje i otjecanje, trajan fluid koji ponovno potvrđuje onoga kojega ljubi i stvara iznova svijet, a stvaranja nema bez slobode. Posljedično, ni ljubavi nema bez slobode. Sloboda je njezino pravo biće.

Iznenada i zauvijek – bitne oznake ljubavi

Ljubav je prema Badiouu vječna i ne može biti vezana za određeno vrijeme. Ona u sebi implicira vječnost i trajanje. Badiou ističe da je ljubav trenutak vječnosti u vremenu. Ona je avantura trajanja. Ako su odlike ljubavi slučajnost, radikalnost, trajanje, avantura trajanja, suprotstavljanje egoizmu, straha, konformizmu i raznim ugrozama i preprekama svijeta i života, ako je ona kontinuum, onda ima budućnosnu dimenziju. Stoga, prava je ljubav vječna. Ako je ljubav najveći izraz stvaralaštva, kreativnih potencijala, ako je sloboda u najizvornijem smislu i oslobađa unutarnje potencijale pojedinca, onda ona nadilazi spomenuta ograničenja i donosi prosvjetljenje koje iznova gradi, stvara i mijenja postojeće odnose i život u konačnici. Badiou ističe dvojnost i različitost kao temeljni način iskušavanja svijeta koji počinje razlikom, a ne identitetom. Tako ljubav u sebi uključuje proživljavanje nekog iskustva s gledišta različitosti. U ljubavi pitamo što je svijet koji proučavamo, iskušavamo i doživljavamo polazeći od te temeljne različitosti, od dvoga, a ne od jednoga.⁴⁸

Susret je dviju različitosti događaj, nešto nepredvidivo, iznenađujuće, prodor i pad u život, a na temelju se takvog događaja ljubav može započeti. To iznenađenje mijenja nečiji život i koordinate, uzdrma same temelje nečijeg života; to je, u osnovi, jedno iskustvo svijeta. Ali nadalje, iako ljubav započinje iznenada, ona je trajna konstrukcija, stvaranje, život koji se gradi s gledišta Dvoga.⁴⁹ U tome imamo pitanje početka, ali i mogućnost trajanja i postupka. Ljubav se tako ne svodi samo na susret nego se ostvaruje u trajanju. *Iznenada i zauvijek*, dvije su bitne, sudbonosne oznake ljubavi jer za istinsku je ljubav bitno da ona nikada ne prestaje, nikada ne umire te se rađa odjednom. Međutim, Badiouovo se gledište suprotstavlja svakoj romantičnoj koncepciji ljubavi koja se iscrpljuje u samom magičnom susretu, jednom trenutku izvan svijeta kakav jest. Takva se ljubav iscrpljuje u tom jednom izuzetnom i neizrecivom trenutku susreta, nakon čega povratak u svijet, koji ostaje izvan tog odnosa, više nije moguć. Takvu radikalnu koncepciju ljubavi Badiou odbacuje jer se ljubav događa i ozbiljuje u svijetu i iznova ga stvara, otkriva i izgrađuje.

»Ekstaza početka postoji, ali ljubav je prije svega trajna konstrukcija. Recimo da je ljubav upravo avantura [...]. Odustati kod prve prepreke, pri prvoj ozbiljnoj nesuglasici, prvim proble-

41

Ibid.

42

Usp. A. Badiou, *Pohvala ljubavi*, str. 25.

43

José Ortega y Gasset, *Studije o ljubavi*, prev. Valentina Otmačić, Demetra, Zagreb 2009., str. 12.

44

Ibid.

45

Usp. ibid., str. 13.

46

Usp. ibid., str. 13, 17.

47

Usp. A. Badiou, *Pohvala ljubavi*, str. 28.

48

Usp. ibid., str. 26.

49

Usp. ibid., str. 32.

mima, samo je izobličjenje ljubavi. Prava je ljubav ona koja trajno trijumfira, ponekad i teško, nad preprekama koje joj postavljaju prostor, svijet i vrijeme.«⁵⁰

Ljubav je uporna i trajna avantura. Njezina je bitna oznaka trajnost i ona se ne iscrpljuje u ekstazi susreta i početka. Čisti slučaj, događaj susreta nosi u sebi mogućnost i klicu oslonca za izgradnju istine, istine u trajanju. Događaj koji izgleda beznačajno, ali zapravo je radikalno, svojom upornošću i trajanjem poprima univerzalno značenje. Što Badiou misli pojmom *trajanje*? Trajanje treba shvatiti na taj način da ljubav stvara drugačiji način trajanja u životu. Da se u iskušenjima susreće s novom vremenitošću. Ona je ponovno, slobodno, stvaralačko izmišljanje života.

»Ponovno izmisliti ljubav znači ponovno izmisliti to ponovno izmišljanje.«⁵¹

Za Badioua, ljubav se ne iscrpljuje u riječi i nije isto što i izjava jer izjava proizvodi učinke želje i čežnje za drugim. U njoj je latentno prisutna ljubav, ali tek ceremonija tijela i predaja tijela, potpuno razgolićavanje, predanje, biti gol pred drugim, tek to postaje materijalni zalag te izgovorene riječi. Tako je riječ ili izreći nekome »volim te« ono kroz što prolazi ideja da će obećanje ponovnog izmišljanja života biti održano i to, prije svega, na razini tijela, ukoliko naravno riječi nisu tek puki trik i manipulacija. Izjaviti ljubav znači prijeći s događaja-susreta na početak građenja istine. Ona je prelazak sa slučaja na sudbinu i zato je obilježena težinom, ozbiljnošću, opasnošću i velikom odgovornošću. Ta riječ obavezuje i postavlja slučaj u dimenziju vječnosti i upisuje ljubav u vrijeme. Zato je ljubav silazak vječnosti u vrijeme, upuštanje u prijedlog vječnosti.⁵² Ljubav je anđeo čuvar tijela, ona je dokaz da su tijela primila izjavu ljubavi. I zato ljubav ne može biti obično prerusavanje seksualne želje.⁵³

Ovakva ljubav – trajna i vječna – u kojoj neko biće odjednom, zauvijek i u potpunosti pripadne drugome biću, vrsta je metafizičkog ucjepljenja. No, prava se ljubav tu ne iscrpljuje. Da bi bila pravom i nosila naziv ljubavi, mora odoljeti vremenu i kao takova ona biva potpuna, rođena iz korijena osobe te ne može istinski umrijeti. Ona je zauvijek ucijepljena u nečiju dušu. Okolnosti, kao udaljenost, mogu je onemogućiti; tada ona može izgubiti na obujmu, kako to ističe Ortega y Gasset, prometnuti se u osjećajnu malu nit, kratku žilu emocije koja će nastaviti teći u dnu svijesti. Ali takva ljubav neće umrijeti, njezina čuvstvena kvaliteta ostaje netaknuta. Na samom tom dnu, osoba koja je ljubila nastavlja osjećati potpunu i apsolutnu pripadnost ljubljenoj osobi. Slučaj će je možda voditi na sve strane fizičkim i društvenim prostorom, ali ona će i dalje biti uz onoga kojega ljubi. Ovo je najviši simptom prave ljubavi, biti u dodiru i blizini koji su dublji od svega, s onime kojega se ljubi bez obzira na prostorno-vremensku distancu. To znači biti vitalno povezan s drugim, biti ontološki vjeran sudbini ljubljenoga.⁵⁴

Uz trajanje ljubavi kao njezino bitno svojstvo ovdje ističemo i njezinu stvaralačku snagu i revolucionarni potencijal, potencijal promjene i izgradnje novih odnosa i novoga svijeta, snaga koju ljubav nosi u sebi i sa sobom.

U tom smislu, možemo reći kako spolno sjedinjenje u ljubavi i iz ljubavi – kada jedna individualnost nadire na granice postojanja naše individualnosti, u želji rasplinjavanja i upijanja dvaju bića u jedno, kada postajemo »metafizički porozni«⁵⁵ za drugo biće, drugu individualnost – jest kulminacija ljubavi koja se ostvaruje u više ili manje jasnoj želji da se stvori simbol toga jedinstva, personifikacija tog ujedinjenja dvoga, simbol u kojemu će, na neki način, nastaviti živjeti i potvrđivati savršenstva kojima teže dva bića u stapanju – dijete

kao simbol te ljubavi – i u tome se ogleda sva stvaralačka snaga i sila ljubavi koja odolijeva vremenu. Tako je ljubav žudnja i težnja za rađanjem u savršenstvu, težnja za ljepotom i savršenstvom samim, kako je to i Platon isticao u svojoj *Gozbi*. Za Ortegu y Gassetu ljubav je akt, specifično čuvstveno djelovanje i čin, toplo i afirmativno zanimanje za drugu osobu i potvrđivanje drugoga bića bez obzira na sve. Ona nije nešto što naprosto jednom jest, ona nije ono pasivno naprosto ‘biti’. Ljubav je djelovanje, radnja prema ljubljenoj. Ljubav je po sebi konstitutivno-tranzitivni čin u kojem sve svoje stvaralačke snage usmjeravamo prema onome kojega ljubimo i u tom činu stvaramo iznova i sebe i njega.⁵⁶

Horvat u svojoj *Radikalnoj ljubavi* ističe subverzivnu snagu ljubavi, svega što potiče želju za stvaralaštvom te svega što bi moglo postati oruđe u rukama buntovnika željnih promjene, kao što su glazba, moda, žudnja, seks, čak i arhitektura koja je bila povezana sa žudnjom, bilo da je skriva ili razotkriva. Za njega je žudnja, kao i ljubav, remeteća, uznemiravajuća, revolucionarna u samoj svojoj biti, prijetnja, i nijedno društvo ne može podnijeti poziciju žudnje i u konačnici poziciju ljubavi. Čini se kako je velikim revolucijama i totalitarnim režimima u konačnici zajednička jedna stvar, a to je stav prema žudnji, seksu i ljubavi.⁵⁷

Čini se kako se Orwellove proročanske riječi iz 1984. mogu primijeniti ne samo na sovjetski komunistički režim nego i na Iransku revoluciju:

»Spolni čin, uspješno izveden, to je pobuna. Spolna je želja misaoni zločin.«⁵⁸

Zašto?, pita se Horvat. Zato što seksualna strast, kako je opisana i u 1984. i u Huxleyjevu *Vrlom novom svijetu*, može probuditi revolucionarne impulse, odnosno ljubav u čovjeku budi snagu i stvaralački potencijal te budi želju za promjenom i stvaranjem novoga, drugačijega svijeta i odnosa unutar njega. Zbog toga je Orwell izmislio *Antispolnu ligu* i *Ministarstvo ljubavi*. Spolna je želja, nastavlja Horvat, snažni ljudski instinkt i potencijal koji su Partija i sve velike revolucije nastojale pretvoriti u svoje gorivo, sublimirajući je i uprežući seksualnu energiju za vlastite ciljeve i potrebe, držeći ljude u stalnom stanju napetosti, stalno anticipirajući zadovoljstvo, a potom tu energiju usmjeriti za svoje potrebe i svrhe. Ovdje možemo povući paralelu, kao mali ekskurs, u prilog rečenome kako je isto i s celibatom u Katoličkoj crkvi, koji je nužan preduvjet za svećeničke kandidate te koji, budući je obvezujući, nalaže uzdržavanje i sublimaciju nagona da bi se nepodijeljena srca moglo služiti Crkvi, a u konačnici Bogu. Tako žena postaje najveća prijetnja stabilnosti svih režima i institucije poput Crkve jer izaziva žudnju, a spolno lišavanje stvara

50
Ibid., str. 34.

51
Ibid., str. 35.

52
Usp., str. 44, 47.

53
Usp., str. 37–38.

54
Usp. J. Ortega y Gasset, *Studije o ljubavi*, str. 29.

55
Ibid., str. 34.

56
Usp. ibid., str. 40.

57
Usp. S. Horvat, *Radikalnost ljubavi*, str. 37.

58
George Orwell, 1984., prev. Antun Šoljan, Alfa, Zagreb 2001., str. 71.

napetost i histeriju koja se može pretvoriti i preobraziti u energiju pokretanja revolucionarnih promjena ili obožavanje vođe i stvaranja kulta ličnosti.⁵⁹

Opisujući vezu ljubavi i revolucije, Horvat ističe da se radikalnost ljubavi ne sastoji u tome, kako se obično smatra, u isključivoj usmjerenosti jednoga bića na drugo, u fatalnom brisanju ostatka svijeta⁶⁰ i isključivanju iz njega, zatvaranju u enklave vlastitosti i egoizma u dvoje. Da bismo postigli istinsku radikalnu revoluciju potrebna je ljubav. Jer je ljubav, po Badiouovim riječima, oblik »minimalnog komunizma«⁶¹ – ona je komunizam za dvoje, no ona je kao i revolucija, stvaranje novoga svijeta.

Zahtjev za ekskluzivnošću jednoga ljudskog bića, kao i njegovo posjedovanje i izolacija od ostatka svijeta, karakteristično za zaljubljanje, postaje oprečan kada je ljubav u pitanju jer je ona upravo suprotnost tomu. Ljubav teži izlasku u svijet, ona je pukotina, izlazak u otvoreni prostor rizika, izloženosti i ranjivosti. Ljubav je prostor mogućnosti pojavljivanja i prodora novoga i upravo je u tome šansa ljubavi da stvori jedan novi, trajan svijet koji će se činiti pitomijim mjestom oplemenjenim ljubavlju.

Prema zaključku: uzlazna dijalektika ljubavi ili – pravi put prema ljubavi

Ako jest prava, ljubav odolijeva vremenu. Oblik je vječne dinamike te se ujedno očituje kao vjernost prvom susretu. Ona je napetost, svojevrsna dijalektika među čežnjom, željom, odsustvom, distancom, ali i blizinom, toplinom. Smisao i dostojanstvo ljubavi leži u činjenici da nas ona prisiljava da drugome priznamo apsolutnu vrijednost i ono bezuvjetno središnje značenje i dostojanstvo koje pripisujemo i nama samima s mogućnošću potpunije i sveobuhvatnije uzajamnosti. Samo ta i takva ljubav tada može dovesti do stvarne i neraskidive veze dvaju bića i postati temelj revolucioniranja i promjene odnosa, ali i amplificiranja pojedinačne slobode. Ljubav tako ima revolucionarni karakter i potencijal te stvara svojevrsnu pukotinu i prodor novoga u učmalosti postojećega.

Solovjev, slično Badiouu, ističe kako je, umjesto poezije vječnog prvog susreta i središnjeg sjedinjena koje je, premda više ili manje dugotrajno, ipak samo privremeno, više ili manje prisno, ali ipak samo izvanjsko i površno zbližavanje dvaju ograničenih bića u uskim okvirima svakodnevne proze, potrebno da se ljubav iznova zbiva ne samo u čovjeku nego i po njemu. Zadaća je ljubavi, po Solovjevljevu mišljenju, opravdati na djelu onaj smisao ljubavi koji je sadržan samo u onom početnom osjećaju kao anticipaciji trajanja, u onom iznenadnom susretu, onom »padu u ljubav«, tako što će iznova svakodnevno stvarati i izgrađivati istinsko jedinstvo dvaju bića kao slobodnih i kreativnih, koja tako zadržavaju svoju posebitost, ali i prevladavaju svoj bitni razdor i podijeljenost.⁶²

Ako ljubav, kako ističe Horvat, ima oblik vječne dinamike, a istodobno je i vjernost prvom susretu, kako ističe Badiou, onda je ona napetost, svojevrsna dijalektika između dinamike neprekidnog ponovnog izmišljanja i vjernosti toj sudbonosnoj, iznenadnoj i neočekivanoj pukotini u svijetu; onda ona uzdrma same pretpostavke i temelje naše opstojnosti i mijenja koordinate našega života. Ljubav je tako prodor novoga u postojeći svijet, ona iznova stvara i čini taj svijet boljim, a ponovno izmišljanje svijeta nezamislivo je bez ponovnog izmišljanja ljubavi.⁶³

Na tragu Platonove *Gozbe*, slično ističemo da je za održanje ljubavi koja ima snagu promjene i izgradnje slobode potrebno kretati se »uzlaznom dijalektikom«. ⁶⁴ Izraz je skovao André Comte-Sponville, aludirajući na razgovor Sokrata i Diotime u Platonovoj *Gozbi* te na razgovore u Platonovu *Fedru*. To znači ići od najniže i najlakše do najviše, najuzvišenije, najrjeđe i najzahtjevnije ljubavi, neprestano se uspinjati »kao po stepenicama«, ⁶⁵ dok se na kraju ne dođe do spoznaje same ideje *Ljepote* po sebi, koja je kod Platona povezana s idejom *Dobra* i *Istine*.

Logika je ljubavi uzdizanje iz nedostatka, oskudice i nezavičajnosti najniže, najlakše ljubavi, one tjelesne, iz vlastite tjelesne ograničenosti probijanjem granica egoiteta, da bi nas uzdigla do najuzvišenije, najzahtjevnije, najpotpunije i najčišće ljubavi, ljubavi prema samoj ideji *Ljepote* po sebi, dobrote i istine, prema onome božanskom i vječnom u čovjeku. Možemo zaključiti da je taj ljubavni uspon inicijacijski put ljubavi kojim se osoba ostvaruje i oslobađa svoje kreativne potencijale da bi mogla revolucionirati odnose.

Darija Rupčić Kelam

**Philosophy of Love – Love as
Creation, Freedom in Lasting and Growth**

Abstract

The intention and the guiding thought is to highlight the phenomenon of love because it unjustly became marginalised in the contemporary scientific discourse, including philosophy, especially from today's perspective of the ultimate and complete commodification of human relations. The crucial part of the paper is the emphasis on the creative potential and revolutionary strength – and the emerging freedom as a vital moment – of the love as a permanent corrective and the possibility of changing and revolutionising existing relationships and individuals. The fundamental theses of the paper regarding the radicalism of love, the love that lasts and is not exhausted in one encounter, and the love that permanently triumphs before the challenges posed by space, time, and the world in which it finds itself 'in a bind', surrounded and endangered by the contemporary condition. That being said, the primary contribution of this paper is directed at defending love and restarting the philosophical debate regarding the essence of love. Exposing love to risk and adventure, and with it opposing the security and comfort of the prevailing culture of the commodification of everything becomes both its defence as an uncompromising philosophical task par excellence.

Keywords

love, freedom, creativeness, philosophy of love, commodification, Alain Badiou

59

S. Horvat, *Radikalnost ljubavi*, str. 46.

60

Usp. *ibid.*, str. 87.

61

Alain Badiou, predavanje u Novom Sadu (Srbija), 14. siječnja 2015., prema: S. Horvat, *Radikalnost ljubavi*, str. 88.

62

Usp. V. S. Solovjev, *Smisao ljubavi*, str. 35–36, 38.

63

Usp. S. Horvat, *Radikalnost ljubavi*, str. 11, 14–15, 21.

64

André Comte-Sponville, *Ni seks ni smrt. Tri eseja o ljubavi i seksualnosti*, prev. Vesna Pavković, AGM, Zagreb 2016., str. 55.

65

Plat. *Sym.* 211c; usp. Plat. *Phaed.* 247c.